

UNIWERSYTET GDAŃSKI
WYDZIAŁ CHEMII

Pracownia studencka
Katedry Analizy Środowiska

Instrukcja do ćwiczeń laboratoryjnych

Ćwiczenie nr 3

Oznaczanie właściwości antyoksydacyjnych wybranych produktów spożywczych

Analiza żywności II

Gdańsk, 2017

1. Wstęp teoretyczny

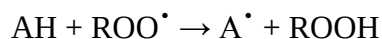
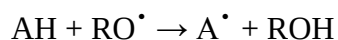
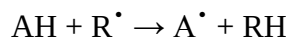
Wolne rodniki to atomy, cząsteczki lub jony posiadające na zewnętrznej orbicie pojedynczy niesparowany elektron, który chcą sparować. Wynikiem tego jest ich duża aktywność chemiczna do utleniania napotkanych cząsteczek. Wolne rodniki powstają naturalnie w naszych organizmach w wyniku przemian metabolicznych, są także dostarczane z żywnością. W organizmie utleniają białka, lipidy, powodują także uszkodzenia i mutacje DNA. W konsekwencji powodują powstanie nowotworów i chorób sercowo naczyniowych. Ogólnie można stwierdzić, że wolne rodniki przyspieszają starzenie się organizmów. Na szczęście, istnieją naturalne mechanizmy zmniejszania stężenia wolnych rodników. Można je wspierać poprzez dostarczanie antyoksydantów z żywnością.

Antyoksydanty (przeciwutleniacze) są to przeważnie małe cząsteczki, które są donorami atomów wodoru i zmiatają wolne rodniki.

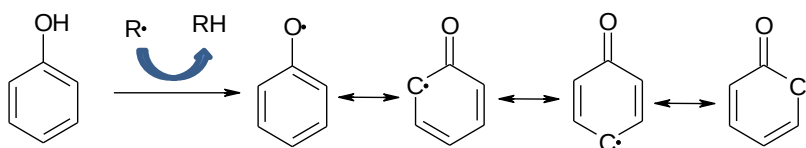
Procesy utleniania zachodzą również w trakcie przechowywania żywności, co powoduje pogorszenie jej walorów smakowych i zdrowotnych. Tłuszcze są jednymi ze składników żywności bardziej podatnymi na utlenianie, w wyniku czego powstają takie substancje jak: wodoronadtlenki, nadtlenki, epoksydy, związki cykliczne. Część z tych związków negatywnie wpływa na zdrowie człowieka, a gdy utlenienie postępuje powstają związki toksyczne.

Przeciwutleniacze można podzielić według mechanizmu ich działania:

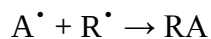
1. Przeciwutleniacze pierwotne (pierwszorzędne, właściwe), najbardziej efektywne, przerywają łańcuch reakcji utleniania poprzez dostarczenie wodoru lub elektronu rodnikom i tworzenie bardziej stabilnych związków. Można to zobrazować następującymi reakcjami:

Powstałe rodniki $\text{A}^\bullet$ są stosunkowo trwałe i niezdolne do udziału w kolejnej reakcji łańcuchowej i przyłączenia tlenu, ponieważ ich struktura stabilizowana jest przez rezonans (występowanie form mezoemerycznych). Dla przykładu można to zobrazować przykładową reakcją:

Powstałe rodniki $\text{A}^\bullet$ reagują z sobą i się dezaktywują:

Ten rodzaj przeciwutleniaczy, nazywanymi również fenolowymi, może być pochodzenia naturalnego lub syntetycznego. Do naturalnych zaliczyć można tokoferole i polifenole (fenolokwasy, flawonoidy), występujące w surowcach roślinnych. Natomiast syntetyczne, to syntetycznie uzyskane galusany, butylohydroksyanizol (BHA) i butylohydroksytoluen (BHT). Najbardziej pożądane są związki, które potrafią przetrwać obróbkę termiczną żywności.

2. Przeciwutleniacze wtórne (drugorzędne, pomocnicze, synergenty)

Związki tego typu opóźniają jęłczenie tłuszczu poprzez reakcje inne niż przerywanie łańcucha autooksydacji. Ich zaletą jest to, że wydłużają i zwiększają właściwości przeciwutleniaczy pierwotnych. Ich działanie polegać może na:

- a. Chelatowaniu (kompleksowaniu) jonów metali, głównie żelaza i miedzi, które są silnymi katalizatorami reakcji utleniania. Przykładem tego typu związków są: kwas winowy, askorbinowy, cytrynowy, fosforowy, fosfolipidy, kwas etylenodiaminotetraoctowy – EDTA, produkty reakcji Millarda.
- b. Częściową regenerację przeciwutleniaczy pierwotnych przez ich redukcję (np. kwas askorbinowy i związki tiolowe regenerują witaminę E, hydrolizaty białkowe regenerują przeciwutleniacze fenolowe)
- c. Zmianianiu tlenu (np. kwas askorbinowy i jego ester palmitynowy, kwas izoaskorbinowy i jego sole)
- d. Tworzenie ochronnej powierzchni pomiędzy tłuszczem a powietrzem, np. fosfolipidy
- e. Rozkład nadtlenu do produktów nierodnikowych (np. tokoferole, niektóre enzymy, produkty reakcji Millarda)
- f. Absorpcję promieniowania UV
- g. Dezaktywację tlenu singletowego (np. β -karoten, tokoferole)

Działanie antyoksydantów obserwowane jest już w ich małych stężeniach, rzędu 0,001-0,1 %. W optymalnym przypadku powinny być wprowadzone na wczesnym etapie autooksydacji produktu żywieniowego. Idealny antyoksydant powinien być nietoksyczny, działać efektywnie w niskich stężeniach, być mieszalny z produktem lub jego substratem, nie wpływać na właściwości organoleptyczne żywności, działać skutecznie w dużym asortymencie produktów.

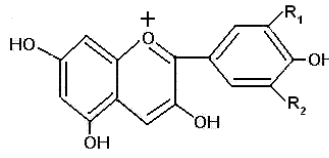
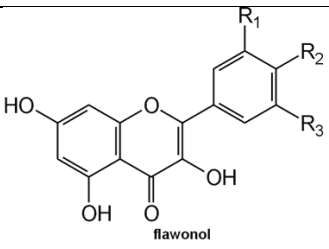
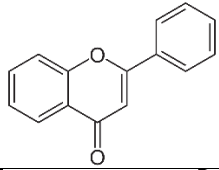
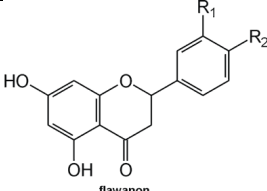
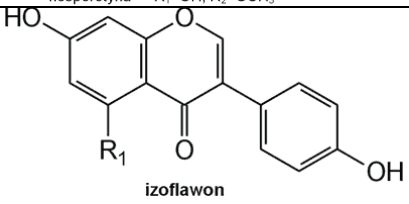
Przeciwutleniacze naturalne pochodzą z surowców roślinnych, mogą również powstawać w procesie technologicznym. Są to m.in.: tokoferole, karotenoidy, kwas askorbinowy, związki fenolowe, fosfolipidy, ekstrakty przypraw aromatycznych (np. z curry), niektóre białka i aminokwasy. Nie mają one właściwości odżywczych, ale już w niewielkich ilościach mogą działać antyoksydacyjnie. Ten rodzaj przeciwutleniaczy jest coraz bardziej popularny, w związku ze znikomą toksycznością i często wyższą skutecznością niż syntetyczne odpowiedniki. Przypisuje się im rolę profilaktyczną przy zwalczaniu wielu chorób, w tym cywilizacyjnych. Niestety, często brak jest efektywnych źródeł i sposobów pozyskiwania tego typu związków. Wynika z tego fakt, że antyoksydanty syntetyczne są powszechniej stosowane.

Antyoksydanty naturalne można także podzielić ze względu na rozpuszczalność w wodzie - hydrofilowe: glutation i witamina C, antyoksydanty hydrofobowe: witamina E, karotenoidy, ksantofile i zredukowany koenzym Q10 oraz antocyjaniny, flawonoidy, fitoestrogeny.

Największą grupą antyoksydantów pochodzenia roślinnego są polifenole. Ze względu na budowę szkieletu węglowego wyróżniamy kilka grup polifenoli: kwasy hydroksybenzoesowe, kwasy hydroksycynamonowe i kumaryny, naftochinony, ksantony, stilbeny i flawonoidy. Występują w łodygach, liściach i owocach prawie wszystkich roślin w różnej ilości i stężeniu, najczęściej w połączeniu z cukrami. Szczególne znaczenie profilaktyczne pełnią flawonoidy ze względu na różnorodność budowy i wielokierunkowość aktywności biologicznej. Występują w naziemnych częściach roślin, niejednokrotnie nadając barwę kwiatom czy owocom w zakresie od żółtej (flawonoidy) do czerwonej i fioletowej (antocyjany). Flawonoidy w roślinach spełniają rolę ochronną przed chorobami grzybowymi, insektami oraz szkodliwym działaniem promieni słonecznych. Dotychczas opisano budowę ponad 4 000 związków z tej grupy. Obecność flawonoidów stwierdzono

m.in. w owocach, warzywach, roślinach strączkowych, a także w licznych roślinach leczniczych. Flawonoidy wykazują silne właściwości antyoksydacyjne, związane jest to z obecnością w molekuale kilku grup hydroksylowych. Zdolności antyoksydacyjne flawonoidów zależą od położenia i liczby grup hydroksylowych, większa liczba grup hydroksylowych nasila ich właściwości przeciwutleniające. W Tabeli 1 przedstawiono przykładowe flawonoidy i ich źródła.

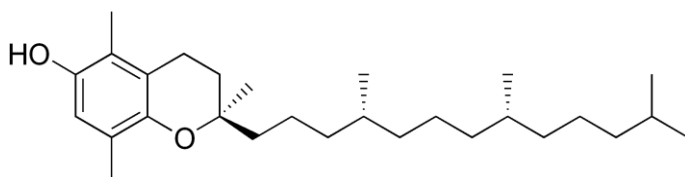
Tabela 1. Przykłady flawonoidów, ich źródeł i struktur chemicznych

Flawonoidy	Źródło	Przykładowa struktura
Antocyjany	Czerwone wino, wiśnie, czarna porzeczka, aronia truskawki	R_1 OH OH H OCH₃ OCH₃ OCH₃ R_2 OH H H H OH OCH₃ Delfinidyna Cyjanidyna Pelargonidyna Peonidyna Petunidyna Malwidyna
Proantocyjany	Czerwone wino, czarna herbata, czekolada, jabłka, kiwi	-
Flawonole	Czerwone wino, herbata, sałata, cebula, szpinak, brokuły, pomidory	flawonol kemferol kwercetyna $R_1=R_3=H, R_2=OH$ $R_1=R^2=OH, R^3=H$
Flawony	Seler, czosnek, papryka, czerwony pieprz	
Flawanony	Owoce cytrusowe	flawanon naryngenina hesperetyna $R_1=H, R_2=OH$ $R_1=OH, R_2=OCH_3$
Izoflawony	Soja, orzeszki	izoflawon daidzeina genisteina $R_1=H$ $R_1=OH$

Większość flawonoidów w roślinach występuje, obok wolnych aglikonów, w postaci połączeń glikozydowych (głównie O-glikozydy). W części cukrowej zazwyczaj występuje glukoza, także galaktoza, ramnoza, ksyloza, arabinoza. Stwierdzić można, że związki flawonoidowe charakteryzują się stosunkowo niską dostępnością biologiczną. Część z nich, jak pochodne flawonu i flawanu, ze względu na rozpowszechnienie lub częstość spożycia produktów, w których są obecne, przyjmowane są w ilości wystarczającej do istnienia wyraźnego efektu farmakologicznego.

Stosowanie przeciwutleniaczy w Polsce normowane jest Rozporządzeniem Ministra Zdrowia z dnia 17 marca 2003 r. w sprawie dozwolonych substancji dodatkowych, substancji pomagających w przetwarzaniu i warunków ich stosowania (Dz. U. nr 87/2003, poz. 805), które dzieli je na dwie grupy:

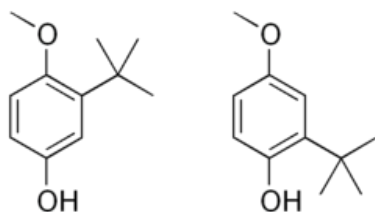
1. Substancje dodatkowe stosowane do wszystkich środków spożywczych zgodnie z zasadą *quantum satis* (stosowanie w dawce „*quantum satis*” oznacza, iż daną substancję stosuje się w dawce najniższej, niezbędnej do osiągnięcia zamierzonego efektu technologicznego, zgodnie z dobrą praktyką produkcyjną). W grupie tej znalazły się m.in.
  - kwas mlekowy (E 270)
  - kwas askorbinowy (E 300) i jego sole
  - palmitynian i stearynian askorbylu (E 304)
  - mieszanina tokoferoli (E 306)
  - α , β i γ -tokoferol (wit. E)

- kwas cytrynowy i jego sole

2. Warunkowo dozwolone przeciwutleniacze, stosowane w określonych produktach i w określonej dawce:

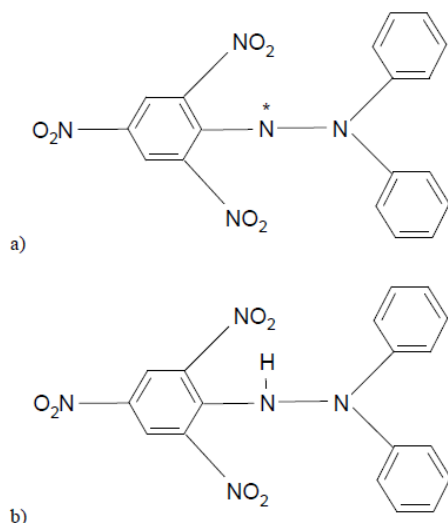
- galusany propylu, oktylu i dodecyłu (E 310, 311, 312)
- butylohydroksyanizol – BHA (E 320)

- butylohydroksytoluen – BHT (E 321)
- kwas izoaskorbinowy (E 315)
- izoaskorbinian sodu (E 316)

1.1. Oznaczanie aktywności antyrodnikowej

Jedną z najpopularniejszych i prostych technik oznaczania aktywności antyrodnikowej jest wykorzystanie rodnika 1,1-difenylo-2-pikrylohydrazylu (DPPH), który jest stosunkowo trwały i można go przechowywać w formie proszku (Rysunek 1). Jego alkoholowy roztwór ma barwę fioletową. Zasada pomiaru opiera się na zasadzie, że DPPH reaguje z przeciwutleniaczami, a jego procentowy ubytek, badany spektrofotometrycznie przy długości fali 517 nm, jest wyznacznikiem aktywności rodnikowej produktu spożywczego, surowca lub płynu biologicznego.

Rys. 1. DPPH a) wolny rodnik, b) forma zredukowana

2. Wykonanie ćwiczenia

Ćwiczenie podzielone jest na dwie części. W pierwszej sprawdzana jest obecność antyoksydantów fenolowych w próbce olejów jadalnych. W drugiej badane są właściwości antyoksydacyjne tych samych olejów w sposób jakościowy.

2.1. Badanie obecności antyoksydantów fenolowych

Odczynniki:

- alkohol etylowy, roztwór 72 %
- alkohol etylowy, roztwór 96 %
- eter etylowy
- heksacyjanożelazian (II) potasu $K_4Fe(CN)_6$, roztwór 0,2 %
- siarczan żelaza (III) $Fe_2(SO_4)_3$, roztwór 0,5 % w 1N kwasie siarkowym

Sprzęt:

- rozdzielacz o pojemności 50 ml
- suszarka
- wialka 10 ml
- zlewka 100 ml
- bibuła do wycinania
- strzykawka 50 μ l
- szkiełko zegarkowe / szalka Pertiego

Ekstrakcja przeciwutleniaczy z oleju jadalnego: W zlewce o pojemności 100 ml odważyć ok. 10 g badanego oleju i przenieść ilościowo do rozdzielacza używając 25 ml eteru etylowego. Następnie do rozdzielacza dodać 2 ml 72 % etanolu, ostrożnie wytrząsać przez 3 min. Pozostawić do rozdzielenia warstw. Część dolną etanolową przenieść do wialki 10 ml. Ekstrakcję powtórzyć jeszcze dwukrotnie. Otrzymany ekstrakt wysuszyć do sucha w strumieniu azotu. Pozostałość rozpuścić w 0,5 ml 96 % etanolu.

Wykrywanie substancji przeciwutleniających: Na pasek bibuły dopasowany do szkiełka zegarkowego nanieść 10 i 20 μ l uzyskanego ekstraktu i wysuszyć suszarką. Następnie zanurzyć pasek w kąpeli wywoławczej, składającej się z mieszaniny objętościowej 1:1 0,5 % siarczanu żelaza (III) w kwasie siarkowym i 0,2 % heksacyjanożelazianie potasu, na okres do 10 min.

Powstanie niebieskich plam w miejscu naniesionych kropli świadczy o obecności przeciwutleniaczy fenolowych.

2.2. Oznaczenie aktywności ekstraktów biologicznych i olejów roślinnych z wykorzystaniem rodnika DPPH (1,1-difenylo-2-pikrylohydrazylu)

Odczynniki:

melisa (Sir Roger), rumianek (Sir Roger), mięta (Sir Roger), lipa (Herbapol), herbata czarna (Bartek), herbata zielona (Herbapol) oraz kawa mielona (Jacobs Kronung) i kawa rozpuszczalna (Tchibo Family Classic).

- olej roślinny
- wywar z wybranego zioła (1g badanego materiału zalać 100ml wody o temperaturze 90 °C, po upływie 8 minut napar przesączyć i schłodzić do temperatury pokojowej, rozcieńczyć wodą w stosunku 1:1)
- metanol
- octan etylu
- etanolowy roztwór 1,1-difenylo-2-pikrylohydrazylu o stężeniu 300 µmol/l (19,71 mg DPPH w 100 ml etanolu)

Sprzęt:

- próbówka z korkiem
- pipeta
- spektrofotometr z kuwetami

Wykonanie: do 0,1 ml ekstraktu biologicznego lub oleju roślinnego dodać 3,9 ml metanolu (w przypadku ekstraktu lub soku) lub octanu etylu (w przypadku oleju). Następnie dodać 1 ml roztworu DPPH i natychmiast po wymieszaniu wykonać pomiar absorbancji przy długości fali 517 nm. Pomiary wykonywać co 5 min przez pół godziny. Wykonać również pomiary dla próby kontrolnej, zawierającej 4 ml metanolu lub octanu etylu i 1 ml roztworu DPPH. Aktywność antyrodnikową podać w ilości wygaszonych rodników DPPH (%).

$$\% \text{ inhibicji} = 100 (A_0 - A_{\text{sr}}) / A_0$$

A_0 – absorbancja rodnika DPPH

A_{sr} – średnia wartość absorbancji badanego roztworu zawierającego antyoksydant

3. Literatura

1. Maria Małecka (red.), Wybrane metody analizy żywności, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, 2003.
2. Małgorzata Nogala-Kałucka (red.), Analiza żywności. Wybrane metody oznaczeń jakościowych i ilościowych składników żywności, Wydawnictwa Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, 2013.
3. Iwona Zych, Anna Krzepiło, Pomiar całkowitej zdolności antyoksydacyjnej wybranych antyoksydantów i naparów metodą redukcji rodnika DPPH, CHEMIA DYDAKTYKA EKOLOGIA METROLOGIA 2010, R. 15, NR 1.
4. Magdalena Człapka-Matysik, Małgorzata Fejfer, Anna Gramza- Michałowska, Aleksandra Kostrzewa-Tarnowska, Jan Jeszka, Właściwości antyrodnikowe wybranych soków owocowych dostępnych na rynku polskim, Probl Hig Epidemiol 2011, 92(4): 991-993.
5. <http://www.czytelniamedyczna.pl/2549,biodostepnosc-polifenoli-roslinnych.html>.